

Piotr Kowolik

Badania pedagogiczne opierające się na metodzie biograficznej

Nauczyciel i Szkoła 3-4 (12-13), 115-121

2001

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Piotr Kowolik

Badania pedagogiczne opierające się na metodzie biograficznej

W ostatnich latach coraz większe znaczenie ma metoda biograficzna, nie tylko w badaniach socjologicznych, ale także w badaniach psychologicznych i pedagogicznych.

J. Pieter stworzył podbudowę teoretyczną metody biograficznej na podstawie biografii ogólnej, którą opisał w 1946 roku. Korzenie tej metody tkwią w biografistyce¹, która rozwinęła się szczególnie w socjologii i częściowo pedagogice².

Ch. Bühler wykorzystwała metodę biograficzną do badań nad okresem dojrzewanie młodzieży, wykorzystując głównie pamiętniki napisane przez dziewczęta³.

Zwolennikiem metody biograficznej był J. Chałasiński, który badania swoje oparł głównie na analizie biografii (życiorysów) i pamiętników młodzieży wiejskiej w wieku 15–30 lat⁴.

Metodą biograficzną posługiwała się R. Miller, analizując pamiętniki w badaniach nad rolą rodziny, szkoły i grupy rówieśniczej w wychowaniu młodzieży wiejskiej⁵.

S. Kowalski stosował metodę biograficzną, gromadząc materiały biograficzne za pomocą wywiadów podczas badań nad drogami życiowymi młodzieży akademickiej⁶.

¹ J. Pieter, *Biografia ogólna. Wstęp do nauki o życiu ludzkim*, Kraków 1946.

² J. Szczepański, *Użytkowanie dokumentów osobistych w psychologii społecznej (Szkic informacyjny)*, „Przegląd Socjologiczny” 1949, t. 10; T. Nowacki, *Teczka biograficzna ucznia*, Warszawa 1974; S. Szuman, *Znaczenie dzienniczków młodzieży jako źródła poznania jej psychiki oraz metoda korzystania z tego źródła opracowania materiałów*, „Kwartalnik Pedagogiczny” (odbitka); S. Szuman, J. Pieter, H. Weryński, *Psychologia światopoglądu młodzieży*, Kraków 1933.

³ Ch. Bühler, *Dzieciństwo i młodość*, Warszawa 1938.

⁴ J. Chałasiński, *Młode pokolenie chłopów*, Warszawa 1938.

⁵ R. Miller, *Proces wychowania w świetle analiz czterech pamiętników młodzieży wiejskiej* [w:] R. Miller (red.), *Proces wychowania i jego wyniki*, Warszawa 1966.

⁶ S. Kowalski, *Jakościowo-typologiczne a statystyczne badania nad selekcyjnymi funkcjami wychowania* [w:] J. Włodarek i M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjalizacji*, Warszawa – Poznań 1990.

Ciekawe badania z zastosowaniem metody biograficznej przeprowadził P. Dominice z zakresu życia dorosłych jako procesu kształcenia⁷.

Propagatorem metody biograficznej jest J. Szczepański⁸. Teoretyczne wywody naukowe na temat metody biograficznej w naukach pedagogicznych wyprowadzali między innymi: M. Łobocki, A. Nowak, T. Pilch, W. Dróżka i B. Gołębiowski⁹.

M. Łobocki pisze o odmianach metody biograficznej, zaliczając do niej metodę monograficzną i metodę indywidualnych przypadków.

Termin *biografia* nie jest obcy naukom o wychowaniu. Według P. Alheita¹⁰ bezpośrednio związany jest z okresem powojennym w pedagogice duchowości, która odwoływała się do poglądów Dilthey'a, a w edukacji dorosłych łączył się z kategorią całościowego procesu uczenia się człowieka, sięgając do poglądów J. A. Komeńskiego¹¹.

Biografia (gr. *bios* — życie i *gr'pho* — piszę). Życiorys jest to opis życia i działalności jakiejś osoby, zwłaszcza kogoś wybitnego, sławnego¹².

Biografia może być:

- kompletna (tzn. zawiera dane o całym życiu badanych osób),
- tematyczna (tzn. dane dotyczą określonej dziedziny życia, zawodu, wykształcenia)¹³.

Biografia zdaniem N.K. Denzina przedstawia definicję i doświadczenia danej osoby, grupy, organizacji w taki sposób, jak owe doświadczenia są interpretowane przez tę osobę, grupę lub organizację¹⁴. Inaczej mówiąc jest to forma w pełni skonwencjonowana, wyrażające doświadczenia życiowe.

⁷P. Dominice, *Historia życia jako proces kształcenia*, Łódź 1994.

⁸J. Szczepański, *Metoda dokumentów autobiograficznych w naukach społecznych*, „Kultura i Społeczeństwo” 1970, nr 1; M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 310.

⁹M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000; S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Warszawa 1995; W. Dróżka i B. Gołębiowski (red.), *Współczesne zagadnienia zawodu nauczyciela*, Kielce 1995.

¹⁰P. Altheit, *Biographizität als projekt. Der „biographische Ansatz“ in der Erwachsenenbildung*, Bremen 1990, s. 8.

¹¹E. Dubas, *Biograficzność w oświacie dorosłych w ujęciu Olgi Czerniawskiej* [w:] B. Juraś-Krawczyk, B. Śliwerski (red.), *Pedagogiczne drogowskazy*, Kraków 2000, s. 162.

¹²*Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2000, s. 128.

¹³I. K. Helling, *Metoda badań biograficznych* [w:] G. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa – Poznań 1990.

¹⁴A. Nowak, *Metoda biograficzna w badaniach pedagogicznych* [w:] S. Palka (red.), *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, Kraków 1998, s. 102.

Elementami składowymi biografii według Denzina są:

- teksty biograficzne pisane z myślą o kimś drugim,
- korzenie rodzinne,
- wpływy i znaczenie płci i klasy społecznej,
- znaczące wydarzenia,
- to osoba lub osoby, znające historię życia osoby opisywanej,
- znaki obiektywizujące, (np. istniejący dom, w którym wychowywał się autor),
- prawdziwe osoby z ich prawdziwym życiem,
- wydarzenia przełomowe,
- wypowiedzi prawdziwe¹⁵.

Metoda biograficzna — to szczegółowa analiza psychologiczna życia i działalności wybitnych ludzi w celu poznania ich osobowości i praw rządzących ich twórczością i postępowaniem. Innymi słowami — to psychologiczna analiza biegu czyjegoś życia, mająca na celu poznanie ogólnych prawidłowości psychicznego rozwoju człowieka lub poznanie kształtowania się jego osobowości¹⁶.

Metoda biograficzna to metoda analizująca przebieg życia ludzkiego traktowanego w kategoriach wycinka społecznej rzeczywistości.

Zdaniem M. Łobockiego metoda biograficzna jest pewnym konglomeratem różnych metod badawczych łącznie z ich technikami, obejmującymi zwłaszcza analizę dokumentów, obserwację, metodę sondażu i metodę dialogową. Zastosowanie tej metody wymaga zawsze odwołania się co najmniej do jednej lub kilku innych samodzielnych metod albo technik badawczych.

Najogólniej metodę biograficzną „określa się jako metodę, polegającą na opisie i analizie przebiegu życia ludzkiego, rozpatrywanego w kontekście określonego wycinka rzeczywistości społecznej”¹⁷.

B. Milerski i B. Śliwerski metodę biograficzną określają mianem metody badawczej polegającej na analizie materiałów biograficznych poszczególnych osób stosowanej w pedagogice, psychologii i socjologii, której celem jest nie tyle ilościowa analiza danego zjawiska, ile jego opis i rozumienie poprzez studium jednostkowych losów ludzkich¹⁸.

G. Włodarek i M. Ziółkowski definiują metodę biograficzną jako: „całokształt indywidualnych losów, cały przebieg życia danej jednostki [...]. Pewien obszar ludzkiej aktywności, np. działalność zawodowa czy życie rodzinne [...].

¹⁵ A. Nowak, *op. cit.*, s. 103.

¹⁶ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2000, s. 128.

¹⁷ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 294.

¹⁸ B. Milerski, B. Śliwerski (red.), *Pedagogika. Leksykon PWN*, Warszawa 2000, s. 30.

Mogą to być także tylko kluczowe momenty przebiegu życia związane z ważnymi wydarzeniami historycznymi, zmianą ról i pozycji społecznej¹⁹.

Metoda biograficzna — to analiza wszelkiego typu biografii zastanych i wywołanych — czyli sprawozdań przedstawiających jednostkowe interpretacje własnych doświadczeń indywidualnych oraz społecznych, np. listów, pamiętników, wywiadów narracyjnych, autobiografii²⁰, opowiadania o życiu. Celem metody biograficznej jest odkrywanie społecznie uwarunkowanych regularności losów życiowych ludzi, uformowanego w świadomości jednostki subiektywnego obrazu społeczeństwa, a także zdobywanie konkretnych informacji na temat określonych wydarzeń²¹.

J. Szczepański wyróżnia różne sposoby definiowania dokumentu biograficznego: „dokument wyrażający ludzkie i osobiste cechy autora w taki sposób, iż czytelnik poznaje poglądy autora dokumentu na zdarzenia, do których ten dokument się odnosi” (Redfield), „dokument odsłaniający pogląd uczestnika na wypadki, w których brał udział; nie jest konieczne, aby jednostka, której pogląd na wypadki jest wyłożony, napisała dokument sama” (Angell), „dowolny zapis własny osobnika, który celowo lub nieintencjonalnie dostarcza informacji o strukturze, dynamice i działaniu swego umysłu” (Allport), „sprawozdanie z doświadczenia jednostki, przedstawiające jej działalność jako człowieka i jako uczestnika w życiu społecznym” (Blumer)²².

Powyższe definicje uwypuklają znaczenie dokumentów osobistych w poznaniu postaw, motywacji i poglądów badanej osoby. Dokumenty osobiste pozwalają na wgląd w cudze życie psychiczne, co pozwala zrozumieć postępowanie ludzi w życiu społecznym²³.

Do najważniejszych dokumentów życia według K. Plummera ze Szkoły Chicagowskiej zaliczyć można:

- życiorysy,
- dzienniki, raptularze pisane na gorąco,
- listy,
- dziennikarskie historie życia, spisane i utrwalone w mass mediach,
- historie ustne, gawędy o życiu własnym czy innych,
- teksty literatury faktu, reportaże,
- fotografie, fotoreportaże,

¹⁹ G. Włodarek, M. Ziółkowski (red.), *Metoda biograficzna w socjologii*, Warszawa – Poznań 1990, s. 5.

²⁰ D. Demetrio, *Autobiografia. Terapeutyczny wymiar pisania o sobie*, Kraków 2000.

²¹ K. Olechnicki, P. Załęcki, *Słownik socjologiczny*, Warszawa 1997, s. 127.

²² Cyt. za A. Nowak, *Metoda biograficzna...*, s. 101.

²³ J. Szczepański, *Odmiany czasu terażniejszego*, Warszawa 1986, s. 580–581.

- filmy biograficzne dokumentalne,
- nagrania kasetowe video z różnych okazji,
- nagrania magnetofonowe np. opowiadań o sobie, rozmów, wywiadów,
- zapiski osobiste w kalendarzach, notesach,
- miscelanea, np. nagrobki, dedykacje, zapisy do sztambuchów, wizytówki, listy pochwalne,
- zeznania sądowe, akty oskarżenia, zeznania świadków,
- kartoteki leczenia, zapiski o chorobach, szpitalne, lekarskie,
- teczki personalne, służbowe, zawodowe, kartoteki policyjne, bankowe, kierowcy samochodu itp.²⁴

Ponadto mogą to być, np. świadectwa i opinie czy wyróżnienia ze szkoły, indeksy i opinie ze studiów, z wojska, z organizacji, z parafii, z partii politycznej, z klubu sportowego, towarzyskiego, recenzje prac, opinie naukowe, itp.

A u t o b i o g r a f i a — życiorys własny, życiorys jakiejś osoby napisany przez nią samą²⁵.

Metoda autobiograficzna — metoda opisywania własnego przebiegu życia i działania, poznawania historii życia człowieka, historii nawarstwiania się jego doświadczeń życiowych, kształtowania, funkcjonowania i doskonalenia jego osobowości²⁶.

Termin autobiografia składa się z dwóch części: „auto” i „biografia”, co oznacza: mój życiorys, życiorys jakiejś osoby napisany przez nią samą, życiorys własny, własny opis przebiegu własnego życia, historię życia jednostki opisana przez nią samą²⁷.

Zdaniem T. Plicha, autobiografie jako materiał badawczy rzadko są wykorzystywane w pedagogice. „Istniejące pamiętniki nauczycieli pozostawiane są bez opracowania, a nie interpretowane nie mogą pełnić funkcji poznawczej”²⁸.

Biografia ukazująca historię życia psychicznego i czynniki jego kształtowania, może być napisana na zamówienie i pod kierunkiem badacza według określonych wskazówek. Biografia może obejmować całe życie psychiczne człowieka lub też określony jego wycinek, fragment, szczególnie ważny epizod.

²⁴ B. Gołębiowski, *Metoda biograficzna w pedeutologii* [w:] W. Dróżka i B. Gołębiowski (red.), *Współczesne zagadnienia zawodu nauczyciela*, Kielce 1995, s. 29.

²⁵ *Słownik wyrazów obcych*, Warszawa 2000, s. 92.

²⁶ J. Pieter, *Biografia ogólna. Wstęp do nauki o życiu ludzkim*, Kraków 1946.

²⁷ K. Czarnecki, *Psychologia zawodowego rozwoju osobowości*, Kraków 1998, s. 263 oraz K. Czarnecki, P. Kowolik, *Metoda profesjograficzna w ustawicznej edukacji zawodowej* [w:] H. Bednarczyk (red.), *Wokół problemów kształcenia ustawicznego*, Warszawa – Ryki – Radom 1998, s. 98.

²⁸ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1995, s. 67–68.

W pierwszym przypadku byłaby to biografia całościowa, a w drugim wycinkowa. Biografie całościowe czy wycinkowe mogą mieć szczególnie dużą wartość poznawczą jako źródła wiedzy o kształtowaniu się życia psychicznego i całej osobowości człowieka, głównie w rozwojowym okresie życia oraz w czasie aktywności społeczno-zawodowej. Kierowanie pisaniem biografii ma dwa aspekty:

- osoba musi dokładnie wiedzieć, co pisać, jakie epizody z własnego życia szczególnie dokładnie opisać,
- osoba musi wiedzieć, jak pisać.

Obydwa warunki są niezbędne do wykonania wartościowej biografii. Takich niezbędnych warunków nie spełnia życiorys urzędowy, autobiografia spontaniczna czy wreszcie dzienniczek lub pamiętnik. Biografia kierowana nie jest również pozbawiona pewnych zastrzeżeń. Może być w niej wiele zniekształceń spowodowanych ilością doznań, słabą pamięcią, bujną wyobraźnią i fantazją, niespełnionymi marzeniami, dążeniami i planami życiowymi.

Podstawowym warunkiem napisania wartościowej biografii jest pełne porozumienie się badacza z badanym, pełne zaufanie, szczerłość i wzajemna pomoc. Jeżeli zostają spełnione te warunki, to można mieć pełne zaufanie do treści biografii.

Metodzie biograficznej stawia się zarzut, że zebrane przy jej zastosowaniu materiały mają wątpliwą treść, a tym samym wartość naukową jako źródła wiedzy. Zastrzeżenie takie nie jest pozbawione racji. Mając to zastrzeżenie na uwadze, zmierzamy zawsze do stworzenia takich warunków, by materiały były obiektywne. Temu celowi służą: jawność, identyfikacja, dalszy kontakt badacza z badanymi (po napisaniu przez nich autobiografii), możliwość, a czasem konieczność weryfikacji treści za pomocą innych metod badań naukowych. Doświadczenie poucza, że weryfikację niektórych zagadnień treściowych biografii można przeprowadzić tylko wtedy, jeżeli określone zagadnienia zostały opisane w sposób mało jasny lub niedokładny. Można się tu posłużyć ankietą jednopytaniową lub wielopytaniową. Pytania ankiety dotyczą wtedy tylko określonego zagadnienia zawartego w biografii. Można też posłużyć się niektórymi testami psychologicznymi, kwestionariuszem lub inwentarzem, testem osiągnięć szkolnych lub wywiadem. Dobór metod weryfikujących treść biografii zależy zawsze od badanego (weryfikowanego) zagadnienia lub określonej cechy życia psychicznego.

Ważnym problemem jest opracowanie materiałów. Ten etap pracy występuje po identyfikacji biografii. Materiały weryfikacyjne stanowią integralną część materiału autobiograficznego. Opracowanie treści materiałów stanowi ostatni etap posługiwania się tą metodą. Trzeba wykonać wiele czynności technicznych, statystyczno-opisowych, analitycznych, syntetycznych, wnioskowych i interpretacyjnych.

Posługiwanie się metodą biograficzną jest rzeczą trudną. Wymaga bardzo dobrej znajomości wielu zagadnień szczegółowych, związanych z samą metodą

i badanym tematem. Trzeba po prostu zacząć ją stosować, nabierać doświadczenia, przekonania, by wreszcie móc ocenić jej wartość poznawczą.

Materiały badawcze uzyskane przy zastosowaniu metody biograficznej można weryfikować za pomocą innych metod. Metoda biograficzna zastosowana w pedagogice służy wielostronnej interpretacji rzeczywistości pedagogicznej.

Metoda ta posiada również pewne słabe strony. Materiałom biograficznym zarzuca się zbyt osobisty charakter, których prawdziwość i autentyczność jest trudna i często niemożliwa do sprawdzenia. Prowadzone badania nie zawsze dotyczą dostatecznie reprezentatywnej próby. Autobiografie nie są obiektywne i na skutek zawodnej pamięci autorów tych materiałów nie odzwierciedlają w pełni opisywanych faktów.

Metodzie tej zarzuca się eseistyczny, literacki czy pseudoliteracki charakter opracowań, powstałych za jej pomocą, tj. w sposób subiektywny i dowolny, a tym samym odbiegający od ścisłej nauki. Nie zawsze upoważniają do wyprowadzania szerszych wniosków²⁹.

Metoda biograficzna stanowi pewnego rodzaju uzupełnienie i poszerzenie metod badań pedagogicznych nastawionych przede wszystkim na opis i analizę ilościową. Pozwala ona dotrzeć do subiektywnych przeżyć osób badanych, umożliwia bliższe poznanie tego, jak to, co się dzieje wokół osób badanych, odbija się w ich świadomości, opiniach, postawach, dążeniach³⁰.

²⁹ M. Łobocki, *Metody i techniki badań pedagogicznych*, Kraków 2000, s. 310.

³⁰ E. Dubas, *Biograficzność w oświacie dorosłych w ujęciu Olgi Czerniawskiej* [w:] B. Juraś-Krawczyk i B. Śliwerski, *Pedagogiczne drogowskazy*, Kraków 2000.